

УДК 314.18

**М.В. Макоцьоба**, аспірант

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи, м. Київ, Україна

## **ПРОГРЕС У КОНТЕКСТІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЙОГО БАЧЕННЯ З ПОЗИЦІЙ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ**

*Визначено походження поняття «прогрес», розкрито його сутність у загальнонауковому контексті та з погляду концепції людського розвитку. Виявлено основні суперечності різних точок зору й окреслено шляхи їх узгодження. Запропоновано інноваційне бачення прогресу як людського (передусім, духовного) розвитку з виваженим, раціональним споживанням матеріальних благ і ефективним, екологічним, ощадливим їх виробництвом.*

*Определено происхождение понятия «прогресс», раскрыта его сущность в общенаучном контексте, а также с точки зрения концепции человеческого развития. Выявлены основные противоречия разных точек зрения и очерчены пути их согласования. Предложено инновационное видение прогресса как человеческого (в первую очередь, духовного) развития с продуманным, рациональным потреблением материальных благ и эффективным, экологическим, бережливым их производством.*

*The origin of the idea of progress is determined, and its essence is disclosed in context of general science and the human development concept. The main contradictions of different standpoints are revealed and the ways of their concurrence are outlined. Innovative view of progress is proposed, as human (mainly moral) development and rational consumption of material values together with efficient, ecological, thrifty production.*

**Актуальність теми.** Ідея суспільного прогресу стала своєрідною надією, що визначає світоглядні орієнтири людей. Вона є визнанням того факту, що людство в цілому рухається вперед, вона є виразом історичного оптимізму. З точки зору прогресистської моделі регрес, якщо і трапляється, має тимчасовий характер і повинен переходити в стабілізацію, а потім у прогрес. Однак ідея прогресу є доволі суперечливою, і сам прогрес далеко не завжди можливо об'єктивно оцінити. Проблема «меж зростання» [1] та інші суперечності прогресу актуалізують питання щодо сутності та характеру прогресу. У світлі обмеженості природних ресурсів воно постає з усією своєю гостротою.

Оскільки поняття прогресу є філософською категорією, його дослідженню присвячують свої праці саме філософи, тому більша частина джерел є філософськими дослідженнями [1; 2]. Також питання прогресу детально аналізується в соціологічних дослідженнях [3; 19]. Водночас явище прогресу, хоча й є всезагальним, залишається малодослідженим із загальнонаукових позицій, адже його зазвичай сприймають як об'єктивний процес, а віра в прогрес часто є аксіоматичною. Вочевидь, закономірності та наслідки прогресу потребують подальших досліджень, адже питання прогресу є питаннями майбутнього людства.

**Постановка проблеми.** Хоча нині, здається, немає більш очевидного поняття, ніж прогрес, однак поняття прогресу породжене Новим часом, і в попередні періоди історії людства було далеко не очевидним. До появи філософії Нового часу домінував *традиціоналістський погляд* на історію як на регрес, занепад, деградацію і виродження. Такий погляд знаходить відображення, зокрема, в християнському вченні про гріхопадіння. З цієї точки зору минуле є еталоном, з яким зіставляється все наступне, воно наділене вищим авторитетом. Такий погляд поширений і в наш час – у традиційних суспільствах, до яких належить більшість країн «третього світу» [2, с. 47].

**Аналіз досліджень і публікацій.** Для більшості мислителів Стародавнього Сходу і античності історія являла собою просту послідовність подій, за якими стоїть щось незмінне. В цілому ж вона зображувалася або як циклічний кругообіг, що повторює одні й ті ж стадії (Конфуцій, Арістотель, Полібій), або як регресивний процес, розвиток суспільства по низхідній від "кращого" до "гіршого" (Платон, Сенека) [4].

Зовсім інший погляд на історію дає нам філософія Нового часу. В західноєвропейських соціально-філософських ученнях на протигагу песимізму християнсько-есхатологічних уявлень про неминучий "кінець світу" відображалось реальне прискорення суспільного розвитку, яке спочатку було ов'язане оптимізмом, упевненістю в тому, що "царство розуму" лежить не в минулому, а в майбутньому. Спочатку ідея прогресу розроблялася у сфері наукового пізнання (Ф. Бекон, Декарт), а згодом поширилася і на сферу соціальних відносин (Віко, Тюрго, Кондорсе, Руссо). Просвітницькі теорії логічно виводили прогрес суспільства з прогресу людського розуму, а на початку XIX ст. на протигагу раціоналізму просвітителів була висунута ідея повільної органічної еволюції, що не допускає втручання ззовні, а також теза про індивідуальність і непорівнянність історичних епох [4]. Отже, ідея прогресу успадкована сучасними суспільними науками з філософської думки XVII-XIX ст.

Важливо відзначити, що поняття прогресу не належить філософам Нового часу: історична ретроспектива ідеї прогресу охоплює колосальний період, починаючи з античності і закінчуючи сучасною епохою. Кожна епоха робила свій внесок у вирішення цієї проблеми, додаючи до неї різні інтерпретації і смислові відтінки [5, с. 410]. Однак саме в Новий час погляд на історію, як на прогрес, став домінуючим.

Проблема прогресу безпосередньо пов'язана з проблемою людини, вона глибоко вплетена в осмислення філософії історії, невіддільна від проблем пізнання світу. Саме тому проблема прогресу по суті своїй є відображенням розвитку і перетворення людини, суспільства та її мислення в нескінченно мінливому світі.

**Мета роботи** – визначити походження поняття «прогрес», розкрити його суть у загальнонауковому контексті та з погляду концепції людського розвитку, виявити основні суперечності різних точок зору й окреслити шляхи їх узгодження.

**Виклад основного матеріалу.** *Прогрес* (від лат. *progressus* – рух вперед, успіх) – тип спрямованого розвитку будь-якого об'єкта, що характеризується переходом від нижчих до вищих форм його організації, від менш досконалих до більш досконалих його станів [6, с. 339]. Ідея прогресу є частиною ідеології прогресизму, що обґрунтовує суспільний прогрес.

*Суть ідеї прогресу* в рамках існуючих концепцій можна звести до двох основних тверджень:

- всі людські суспільства рухаються «вгору», від простого до складного, від нижчого до вищого, хоча і можливі тимчасові відхилення;
- цей рух також є рухом від різноманіття до «єдиної мети», більш уніфікованого світу, завдяки спільним для всіх суспільств законам розвитку.

Однак прогрес можна побачити не тільки як процес ускладнення й уніфікації, а й як процес загального вдосконалення системи, а саме: підвищення її вітальності, стійкості, інформаційної ємності і збільшення можливостей її подальшого розвитку й функціонування, її адаптивності до зовнішніх та внутрішніх факторів розпаду. Такий погляд можливий у природничо-наукових рамках [6, с. 343].

Важливо зазначити, що ідея прогресу є не тільки філософською системою, а й системою цінностей і уявлень, що визначає світоглядні орієнтири безлічі людей. Соціолог Роберт Нісбет пише про це так: «Принаймні з початку XIX століття аж до періоду, що мав місце всього лише кілька десятиліть тому, віра у прогрес людства з цивілізацією Заходу в його авангарді була, фактично, загальною релігією по обидві сторони Атлантики. І яким би важким не було її становище на Заході сьогодні, існують серйозні підстави вважати, що це одна з найміцніших західних ідей або цінностей, укорінених у Східній Європі (насамперед у СРСР) і в більшій частині Азії» [3, с. 38]. Однак питання прогресу – це не просто питання світогляду, а й питання про долю всього людства.

Основними щаблями суспільного прогресу є зміна суспільно-економічних формацій, культур, епох, поворотних моментів історії тощо – залежно від концепції. Елементами суспільного прогресу є прогрес його окремих складових: прогрес економічний, правовий, політичний, національний, культурний, духовний тощо. Економічний прогрес можна вимірювати в кількісних показниках (економічне зростання) або в якісних (підвищення продуктивності). Однак, якщо прогрес в економічній або технічній сфері є очевидним і легко вимірюваним, то прогрес у культурно-духовній сфері важко оцінити. Окрім цього, прогрес в одних сферах може супроводжуватись регресом в інших, що ставить питання інтегральних критеріїв загального прогресу.

Можна виділити багато критеріїв прогресу: розвиток людського розуму, збільшення тривалості життя, підвищення рівня моральності людей, розвиток науки і техніки, вдосконалення продуктивних сил, включаючи саму людину, зростання міри свободи, яку суспільство надає людині і т. д. Однак у загальному вигляді, залежно від того, що саме визнається головною цінністю (людина або суспільство), можна виділити два основні підходи до оцінки прогресу:

а) за критерієм розвитку суспільства, який у свою чергу можна визначати:

– за становленням певних його форм за техніко-економічними показниками (найбільш повно відображений у формаційній концепції філософії історії, яка основним критерієм прогресу визначає розвиток продуктивних сил, виробничих відносин, науково-технічний прогрес);

– за рівнем розвитку його культури – збереження і примноження культурної спадщини та різноманіття;

– за рівнем досягнених знань – накопичених за період розвитку теоретичних та прикладних знань, зростанням обсягу знань людства в цілому, близькості до істини;

б) за критерієм становища людини в суспільстві – рівнем її свободи, щастя, здоров'я, самопочуття тощо (гуманістичний підхід).

Варто підкреслити, що критерій рівня досягнених знань (пізнання) тісно пов'язаний з людським розвитком, адже основа прогресу за ним – це підвищення рівня освіти. Так само з людським розвитком пов'язаний і критерій культурного розвитку. З позицій концепції людського розвитку явище прогресу оцінюється через розширення можливостей людей, у т. ч. у кількісному вимірі – через індекс людського розвитку.

Важливо також відзначити певну закономірність, виражену в тісному взаємозв'язку ідеї прогресу з основною світоглядною парадигмою того чи іншого історичного періоду. Так, антична філософія базувалася на принципі космоцентризму, основою середньовічної філософії був теоцентризм, Відродження і Новий час висунули на перший план буття антропоцентризм [5, с. 410]. Бурхливий розвиток капіталістичної економіки та ідеології сприяв тотальному поширенню економізму, «доходоцентризму» у XIX–XX ст. Результатом цього стало «економічне зростання без розвитку», тобто нарощення економічної потужності поряд з виснаженням природи, деградацією середовища людського життя і дедалі більшої частини людства.

Теорія людського капіталу [7] стала саме тією ланкою, що ефективно поєднала домінуючий у XX столітті прагматизм, «доходоцентризм» з традиційно привабливими для цивілізованих країн гуманітарними ідеями демократії, «людиноцентризму». Теорія людського капіталу стала тим підґрунтям, яке створило надійну економічну основу для швидкого й логічного поширення у світі ідей прогресу саме як людського розвитку.

За використання гуманістичного принципу людина є головною цінністю, критерієм прогресу, а не його засобом. Саме такий погляд на прогрес відображає Декларація соціального прогресу та розвитку Генеральної Асамблеї ООН: «Соціальний прогрес і роз-

виток ґрунтуються на повазі до гідності й цінності людської особистості й забезпечують розвиток прав людини та соціальної справедливості...» [8].

Саме цей принцип покладено в основу концепції людського розвитку. Концепція людського розвитку як особлива теоретична система й орієнтована на практику державного управління. Методологія виходить з визнання неможливості звести суспільний прогрес до зростання грошового доходу чи примноження матеріального багатства. В її основі лежить принцип, згідно з яким економіка існує для розвитку людей, а не люди – для розвитку економіки. Ні за яких темпів економічного зростання суспільний прогрес неможливий, якщо не реалізовані три ключові можливості для людини: прожити довге й здорове життя; набуті, розширювати й оновлювати знання; мати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя. Людський розвиток визначається як процес зростання людських можливостей, що забезпечується політичною свободою, правами людини, суспільною повагою до особистості, здоровим довкіллям. Матеріальне благополуччя розглядається лише як одна з базових можливостей вибору, але воно не є всепоглинаючою метою [9].

Тривалий час дохід на душу населення був головним критерієм рівня розвитку і прогресу, а зміни доходів на душу населення традиційно були найважливішим показником прогресу в справі розвитку, хоча вчені-суспільствознавці нерідко стверджували, що грошовий дохід – це занадто вузьке розуміння добробуту [10, с. 27]

Адже у парадигмі економічного зростання не враховувались такі важливі аспекти розвитку, як нерівність доходів, безробіття і нерівність у доступі до громадських товарів і послуг, включаючи охорону здоров'я та освіту. Відтоді дискурс змінився від підходу, що орієнтується на базисні потреби, в центрі уваги якого були питання доходів, громадських послуг та участі, до підходу, що робить основний акцент на можливостях людини [11]. Ще одним недоліком підходу, орієнтованого на базові потреби, є його побудова навколо оцінки товарів, а таким важливим складовим життя, як свобода, соціальне залучення, становище незаможних і маргіналів, гендерні відносини, можливості вибору і т. п. не приділялось достатньої уваги.

Вирішальний вплив на формування сучасних уявлень про розвиток як про процес, у центрі якого має бути найповніша реалізація прав та потреб людей, розвиток та реалізація їхніх здібностей і талантів, мали новаторські наукові розробки Амартьї Сена, передусім запропонована ним концепція розширення можливостей вибору людини [12]. Основна ідея цієї концепції полягає в пропозиції оцінювати добробут за можливостями людей вести такий спосіб життя, який вони вважають належним, а не за рівнем доходу на душу населення чи іншими макроекономічними показниками. Згідно з цією концепцією, дохід має розглядатися не як кінцева мета, а як засіб розширення можливостей вибору людини в таких принципово важливих галузях життєдіяльності, як здобуття освіти, професійний розвиток, зміцнення здоров'я, економічна та громадська діяльність. А. Сен розглядає розвиток як процес розширення можливостей людей, що передбачає більшу свободу вибору на численні варіанти щодо вибору тієї мети і того способу життя, яким людина надає перевагу. Тобто, за А. Сеном, мета розвитку – не розширення виробництва, а надання можливості людям розширювати свій вибір: здійснювати більше важливих для них справ, жити довго, запобігати хвороб, мати доступ до знань і благ цивілізації і т. д. Слід зазначити, що можливості і вибір тісно взаємопов'язані між собою та із свободою: як негативною (наприклад, свободою від голоду чи хвороб), так і позитивною (наприклад, свободою повніше реалізувати власні життєві наміри). У роботі “Розвиток як свобода” А. Сен робить однозначний висновок, що в кінцевому підсумку розвиток – це питання свободи [13].

У 1990 році концепція людського розвитку отримала більш чітке теоретичне оформлення завдяки публікації першого глобального Звіту про людський розвиток.

У «Human Development Report» за 2001 г. пояснено: «Людський розвиток – це створення середовища, в якому люди можуть повністю розвивати свій потенціал і вести продуктивне, творче життя відповідно до своїх потреб та інтересів <...> Принципово важливо для розширення можливостей вибору створення можливостей для людини – усього того, що люди можуть робити або ким вони можуть бути в житті. Основною умовою людського розвитку є можливість прожити довге та здорове життя, бути добре інформованим, мати засоби для достойного існування, брати участь у житті суспільства. Без усього цього більшість можливостей вибору просто недоступні, і багато життєвих перспектив залишаються недосяжними» [14].

У доповіді «Про людський розвиток 2010» визначення поняття «розвиток людини» було істотно доповнено: «Розвиток людини являє собою процес розширення свободи людей прожити довге, здорове і творче життя, здійснити інші цілі, які, на їхню думку, мають цінність; активно брати участь у забезпеченні справедливості й стійкості розвитку на планеті» [15].

Отже, людський розвиток має *такі компоненти*: добробут, розширення прав і можливостей, справедливість, стійкість, безпека. Людський розвиток як процес є зростанням людських можливостей, однак можливостей не тільки матеріальних, а й духовно-культурних. А тому основною метою і причиною суспільного прогресу можна визначити потреби людини як матеріальні, так і духовні. А основою досягнень прогресу є реалізація людського потенціалу.

Для кількісного вираження прогресу в людському розвитку розраховується індекс людського розвитку, що за оновленою у 2010 році методологією ПРООН враховує такі критерії:

1. Довголіття – вимірюється індексом тривалості життя на основі показника середньоочікуваної тривалості життя при народженні.

2. Доступність освіти вимірюється індексом доступності освіти на основі двох показників: 1) досягнутого рівня освіченості дорослого населення (вимірюється середньою тривалістю освіти, одержаної в житті людьми у віці від 25 років і старше) та 2) очікуваного рівня освіченості дітей (вимірюється як очікувані в середньому роки навчання, на які може розраховувати дитина початкової школи за наявного на цей момент рівня охоплення навчанням).

3. Добробут – вимірюється індексом добробуту на основі скоригованого реального ВНД (за паритетом купівельної спроможності) у розрахунку на рік на душу населення [15].

Концепція людського розвитку пропонує такі способи оптимізації зв'язку між економічним зростанням та людським розвитком.

1. Збільшення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку.

2. Справедливий розподіл доходів і національного багатства.

3. Збалансованість соціальних витрат і зміцнення економічної бази соціальної сфери.

4. Розширення можливостей людей здійснювати свій вибір у політичній, соціальній та економічній сферах [10].

Отже, основна відповідальність за прогрес у концепції людського розвитку покладена на саму людину як творця свого власного розвитку та на соціальну державу, що реалізує соціальну політику і перерозподіляє доходи.

А основні завдання прогресу в сучасному його розумінні були визначені Декларацією тисячоліття ООН.

1. Недопущення воєн. Роззброєння.

2. Людський розвиток і викорінення бідності.

3. Охорона навколишнього середовища.

4. Дотримання прав людини.

5. Захист уразливих категорій населення [16].

У цій декларації були зазначені і більш конкретні цілі:

- скоротити вдвічі до 2015 року частку населення земної кулі, що має дохід менше одного долара на день, і частку населення, яке потерпає від голоду, а також скоротити вдвічі частку населення земної кулі, яке не має доступу до безпечної питної води, в тому числі через брак коштів;

- до зазначеного терміну забезпечити для дітей в усьому світі як для хлопчиків, так і для дівчаток можливість отримувати в повному обсязі початкову шкільну освіту і щоб дівчатка і хлопчики мали рівний доступ до всіх рівнів освіти;

- до зазначеного терміну зупинити поширення ВІЛ/СНІДу, малярії та інших основних хвороб, від яких страждає людство, і покласти початок тенденції до скорочення їх масштабів;

- до 2020 року забезпечити істотне поліпшення життя як мінімум 100 мільйонів мешканців нетрів, як це передбачено ініціативою «Міста без нетрів» [16].

Безумовно, створення умов для забезпечення людського розвитку вимагає ресурсів, що ставить перед людством проблему меж прогресу. Вперше це питання було поставлене в доповіді Д. Медоуза «Межі зростання» (1972), зробленій для Римського клубу. У цій праці з використанням моделей доводиться неминучість кризових явищ для планети в цілому в разі продовження неконтрольованого росту. За прогнозом математичної моделі через 75 років сировинні ресурси будуть вичерпані, а нестача продовольства стане катастрофічною, якщо негайно не звести економічний розвиток світу до простого відтворення і не поставити під жорсткий контроль приріст населення Землі [1]. Доповідь «Межі зростання» поклала початок цілій низці доповідей Римському клубу, в яких отримали глибоку розробку питання, пов'язані з економічним зростанням, розвитком, навчанням, наслідками застосування нових технологій, глобальним мисленням [17].

Це попередження про межі зростання актуалізувало питання неможливості вічного прогресу. Однак суперечність між межами зростання та прогресом є, по суті, проблемою людського розвитку. Адже основна причина майбутньої кризи – не сам прогрес, а його наслідок – неконтрольоване зростання споживання матеріальних благ. Іншими словами, технічний і економічний прогрес без прогресу в суспільній свідомості несе з собою руйнівні наслідки.

Питання обмеженості ресурсів стало особливо актуальним у наш час, адже за даними BP Statistical Review of World Energy 2003 нафти в світі залишилось лише на 33 роки, газу – на 53 роки [18]. Хоча питання вичерпання ресурсів здається все ще далеким, як і в рік публікації «Меж зростання», зараз воно є набагато більш важливим.

Не дивно, що ідею прогресу було піддано критиці науковцями, філософами і суспільними діячами. Французький філософ-консерватор Ален де Бенуа зазначає про це: «Ідея прогресу дала серйозну тріщину. Ніхто вже більше не вірить у те, що матеріальний прогрес робить людину кращою, а прогрес, досягнутий в одній області, автоматично перекидається на інші. <...> Дика урбанізація породила багато соціальних патологій, а промислова модернізація викликала безпрецедентну деградацію природного життя. Масивне руйнування навколишнього середовища дало початок численним екологічним рухам. Вони були першими, хто засумнівався в однозначності прогресу. Безмежний розвиток технічної науки поставив питання про його цілі. Прогрес наук вже не сприймається як щось, що приносить людству безумовне благо. Саме знання, як видно з дебатов, які були викликані появою біотехнологій, сприймається як джерело загроз. Все більш і більш широкі верстви населення розуміють, що воно не є синонімом кращого. Вони починають бачити відмінності між «мати» і «бути», між матеріальним благополуччям і щастям у істинному розумінні цього слова» [19].

Слід відзначити, що прогрес часто сприймається вкрай однобічно – лише як технічний прогрес, при цьому прогрес у суспільних відносинах і свідомості людей залишається поза увагою.

Існує також думка, що «прогрес в галузі створення машин був безумовним. Але в певний момент це явище з вузької прикладної сфери техніки було спроектовано на всі інші сфері людської культури» [2, с. 51]. Підтвердженням цієї думки є те, що до деяких областей (зокрема, мистецтво, література) поняття прогресу неможливо використати. Але це твердження лише доводить, що прогрес є лише відносним, і не може бути абсолютним. У той час, як одні народи чи культури переживали бурхливий розквіт, інші перебували у стадіях застою або спаду. А прогрес в одній галузі може поєднуватись з регресом в інших.

Ще однією причиною дискредитації прогресизму, як ідеології прогресу, стало її використання Західними країнами для пропаганди розвитку Заходу як взірця, західного способу життя, його ідеалів. При цьому варто враховувати, що залежно від основного критерію прогресу відрізнятимуться й суперечності, що його супроводжують (табл. 1).

Таблиця 1

*Суперечності, що супроводжують прогрес*

| Підхід                        | Основний критерій                       | Основні суперечності                                                                                                                                          |
|-------------------------------|-----------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Критерій розвитку суспільства | Техніко-економічні показники            | 1. Технічний прогрес є згубним для навколишнього середовища<br>2. Обмеженість ресурсів ставить проблему «меж зростання»                                       |
|                               | Рівень культури                         | 1. Експансія західної культури і цінностей<br>2. Розмивання культурно-духовної сфери, поширення «масової культури»                                            |
|                               | Рівень досягнених знань                 | Знання несе в собі не тільки творчий, але й руйнівний потенціал                                                                                               |
| Гуманістичний критерій        | Критерій становища людини в суспільстві | 1. Ігнорування духовних факторів<br>2. Суперечність між суспільним та приватним благом<br>3. Підміна людського щастя його передумовами (освіта, безпека тощо) |

Але в загальному, основним проявом суперечливості прогресу є: чергування підйомів і спадів у суспільному розвитку; поєднання прогресу в одній області з регресом в іншій; прогрес в одних суспільствах часто поєднується з регресом в інших.

У вступі до «Доповіді про людський розвиток за 2003 рік» сказано, що «...як з усією очевидністю показує ця доповідь – світ вже не виконує свої обіцянки. Процес досягнення деяких цілей у більшості країн світу йде за графіком. Проте, якщо проаналізувати темпи прогресу з розбивкою по регіонах і країнах, а також по різних районах всередині країн, то стає очевидно, який величезний обсяг роботи ще належить виконати. За останнє десятиліття більше 50 країн стали ще біднішими. У багатьох з них через ВІЛ/СНІД впала середня тривалість життя. У деяких країнах з найгіршими показниками – що нерідко роздираються конфліктами – скорочується охоплення дітей шкільною освітою і доступ до первинного медико-санітарного обслуговування. І практично в усьому світі погіршується стан навколишнього середовища» [20].

Така характеристика є ще одним підтвердженням зазначеної вище думки про відносність прогресу. Прогрес не є об'єктивним явищем – він залежить від виважених, продуманих зусиль, спрямованих на його досягнення.

Тому не можна не погодитись з думкою, висловленою в доповіді «Про людський розвиток» за 2011 рік: «Масштабне завдання розвитку в 21 столітті полягає в тому, щоб захистити право нинішнього і майбутніх поколінь жити здоровим і насиченим життям. Прогнози свідчать про те, що нездатність знизити серйозні екологічні ризики і зупини-

ти поглиблення нерівності загрожує уповільненням стійкого прогресу серед бідних верств населення, що складають більшість жителів нашої планети, і навіть повернути назад процес глобальної конвергенції людського розвитку. Досягнутий нами видатний прогрес у сфері людського розвитку не може тривати без сміливих глобальних кроків щодо зниження екологічних ризиків і скорочення нерівності» [21].

**Висновки.** Ідея прогресу сформувалась у Новий час, до цього домінував погляд на історію як на регрес, або як на циклічний процес. Прогрес – це розвиток, що характеризується переходом від нижчих до вищих форм організації, від менш досконалих до більш досконалих станів. Прогресизм, ідеологія прогресу, передбачає наявність певних законів, спільних для всіх суспільств, за якими і відбувається цей рух.

Залежно від того, що сприймається як основна цінність – суспільство чи людина, – можна виділити два підходи до оцінки прогресу: за розвитком суспільства і гуманістичний. Залежно від критерію оцінки розвиток суспільства може бути оцінений: за техніко-економічним розвитком, розвитком культури чи накопиченими суспільством знаннями. За гуманістичного підходу основним критерієм є становище людини в суспільстві – рівень її свободи, здоров'я, щастя, самопочуття.

Концепція людського розвитку реалізує гуманістичний підхід – людина є головною цінністю, критерієм прогресу, а не його засобом. Прогрес у людському розвитку означає зростання людських можливостей, однак можливостей не тільки матеріальних, а й духовно-культурних. А основою досягнень прогресу є реалізація людського потенціалу. Концепція людського розвитку пропонує не тільки критерії, а й способи досягнення прогресу (збільшення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, справедливий розподіл доходів тощо). А основні завдання прогресу були визначені Декларацією тисячоліття ООН.

Прогрес є суперечливим явищем, що має й негативні наслідки: виснаження природних ресурсів, деградація навколишнього середовища, погіршення здоров'я та умов життя людей тощо. Дуже часто прогрес в одній області обертається регресом в інших (наприклад, у духовно-культурній); прогрес актуалізує суперечність між суспільним та приватним благом і т. д.

Тож прогрес у тому вигляді, як він реалізується нині в більшості країн світу, не можна розглядати як абсолютне явище, він є відносним. Прагнення збагачення штовхає корпорації до розширення виробництва і розкручування спіралі безмежного споживання, що не може не завдавати шкоди як природі, так і людям. XXI століття має стати століттям інноваційного бачення прогресу як людського (передусім, духовного) розвитку з виваженим, раціональним споживанням матеріальних благ і ефективним, екологічним, ощадливим їх виробництвом.

### Список використаних джерел

1. Медоуз Д. Пределы роста / Д. Медоуз, Й. Рандерс. – М.: Академкнига, 2007.
2. Дугин А. Г. Философия политики / А. Г. Дугин – М.: Аркогея, 2004. – 614 с.
3. Нисбет Р. Прогресс: история идеи: пер. с англ. / Роберт Нисбет; под ред. Ю. Кузнецова и Г. Сапова. – М.: ИРИСЭН, 2007. – 557 с.
4. Политическая энциклопедия: в 2 т. / рук. проекта Г. Ю. Семигин. – М.: Мысль, 1999.
5. Никулина Н. Н. Истоки идеи прогресса в творческом наследии европейских мыслителей античности и средневековья / Н. Н. Никулина // Вестник МГТУ. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 410.
6. Спиркин А. Г. Философия: учебник / А. Г. Спиркин – М.: Гардарики, 2000. – 368 с.
7. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К.: Знання, КОО, 2001. – 254 с.
8. Декларация социального прогресса и развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/declarations/socdev.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/socdev.shtml).
9. Грішнова О. А. Людський розвиток: навч. посіб. / О. А. Грішнова – К.: КНЕУ, 2006.



10. Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса: учебное пособие / под общей ред. В. П. Колесова. – М.: Права человека, 2008.
11. Отдельные аспекты измерения человеческого развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://hdr.undp.org/en/media/Primer\\_RU\\_chap2.pdf](http://hdr.undp.org/en/media/Primer_RU_chap2.pdf).
12. Sen A. Development and Capability Expansion / Sen A. // Journal of Development Planning, 1989, No 19. - P.41-58.
13. Sen A. Development as Freedom / Sen A. – Oxford: Oxford University Press, 1999.
14. Human Development Report 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2001/>.
15. Доклад о развитии человека за 2010 год – Реальное богатство народов: пути к развитию человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/development/hdr/2010/>.
16. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/declarations/summitdecl.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml).
17. Гвишиани Д. М. Пределы роста – первый доклад Римскому клубу [Электронный ресурс] / Д. М. Гвишиани. – Режим доступа: <http://alt-future.narod.ru/Future/predel.htm>.
18. BP Statistical Review of World Energy [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.bp.com/assets/bp\\_internet/globalbp/globalbp\\_uk\\_english/reports\\_and\\_publications/statistical\\_energy\\_review\\_2011/STAGING/local\\_assets/pdf/statistical\\_review\\_of\\_world\\_energy\\_full\\_report\\_2011.pdf](http://www.bp.com/assets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2011.pdf).
19. Ален де Бенуа. Краткая история идеи прогресса [Электронный ресурс] / Ален де Бенуа – Режим доступа: <http://konservatizm.org/konservatizm/theory/210410121342.xhtml>.
20. Доклад о развитии человека за 2003 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/esa/hdr/2003/>.
21. Доклад о развитии человека за 2011 год – Устойчивое развитие и равенство возможностей: лучшее будущее для всех [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://hdr.undp.org/en/media/HDR\\_2011\\_RU\\_Summary.pdf](http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2011_RU_Summary.pdf).